

ISCTBL
INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE

**Универзитет „Гоце Делчев“ –
Штип**

**Goce Delchev University
Stip**

**Факултет за туризам и бизнис
логистика**

**Faculty of Tourism and
Business Logistics**

**Седма Меѓународна Научна Конференција
Seventh International Scientific Conference**

**ПРЕДИЗВИЦИТЕ ВО ТУРИЗМОТ И БИЗНИС
ЛОГИСТИКАТА ВО 21 ВЕК
CHALLENGES OF TOURISM AND BUSINESS
LOGISTICS IN THE 21ST CENTURY**

**ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ
CONFERENCE PROCEEDINGS**

Универзитет „Гоце Делчев“ –
Штип

Goce Delcev University
Stip

Факултет за туризам и бизнис
логистика

Faculty of Tourism and
Business Logistics

**Седма Меѓународна Научна Конференција
Seventh International Scientific Conference**

**ПРЕДИЗВИЦИТЕ ВО ТУРИЗМОТ И БИЗНИС
ЛОГИСТИКАТА ВО 21 ВЕК
CHALLENGES OF TOURISM AND BUSINESS
LOGISTICS IN THE 21ST CENTURY**

**ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ
CONFERENCE PROCEEDINGS**

17 мај 2024 г. / May 17, 2024

Издавач:

Факултет за туризам и бизнис логистика
Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип
Крсте Мисирков, 10-А, 201, 2000, Штип, РС Македонија
Тел: +389 32 550 350
www.ftbl.ugd.edu.mk
www.ugd.edu.mk

За издавачот: д-р Татјана Бошков, декан

Организатор на конференцијата: Факултет за туризам и бизнис логистика

Уредник: д-р Татјана Бошков, декан

Тираж: 100

Година на издавање: 2024

Publisher:

Faculty of Tourism and Business Logistics
Goce Delchev University, Stip
“Krste Misirkov” no.10-A P.O. Box 201 Shtip 2000, North Macedonia
Tel: +389 32 550 350
www.ftbl.ugd.edu.mk
www.ugd.edu.mk

For the Publisher: Tatjana Boshkov, Ph.D. – Dean

Conference Organizer: Faculty of Tourism and Business Logistics

Editor: Tatjana Boshkov, Ph.D. – Dean

Print circulation: 100

Year of publication: 2024

CIP - Каталогизација во публикација Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

338.48(062)
658.6/.8:164(062)

МЕЃУНАРОДНА Научна Конференција (7 ; 2024 ; [Скопје])

Предизвиците во туризмот и бизнис логистиката во 21 век [Електронски извор] : зборник на трудови / Седма меѓународна конференција, 17 Мај 2024 год., Скопје ; [уредник Татјана Бошков] = Challenges of tourism and business logistics in the 21st century : conference proceedings / Seventh International Scientific Conference, 17 May 2024 год., Skopje ; [editor Tatjana Boshkov]. - Текст во ПДФ формат, содрж. [277] стр., илустр. - Штип : Универзитет "Гоце Делчев" - Штип, Факултет за туризам и бизнис логистика ; Shtip : University "Goce Delchev" -Shtip, Faculty of tourism and business logistics, 2024

Начин на пристапување (URL): <https://js.ugd.edu.mk/index.php/YFNTS>. - Фусноти кон текстот. - Наслов преземен од екран. - Опис на изворот на ден 15.07.2024 год. - Трудови на мак. и англ. јазик. - Библиографија кон одделни трудови. - Abstracts

ISBN 978-608-277-068-0

а) Туризам -- Собири б) Синџир на снабдување -- Логистички системи -- Собири

COBISS.MK-ID 64083205

Организациски комитет:

Проф. д-р. Татјана Бошков, Факултет за туризам и бизнис логистика, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип, Република Северна Македонија – *Претседател на Организацискиот комитет*

Проф. д-р. Наташа Митева, Факултет за туризам и бизнис логистика, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип, Република Северна Македонија – *Потпретседател на Организацискиот комитет*

Доц. д-р. Цветанка Ристова Магловска, Факултет за туризам и бизнис логистика, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип, Република Северна Македонија – *Потпретседател на Организацискиот комитет*

Проф. д-р. Душко Јошески, Факултет за туризам и бизнис логистика, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип, Република Северна Македонија – *Потпретседател на Организацискиот комитет*

Доц. д-р. Душица Попова, Факултет за туризам и бизнис логистика, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип, Република Северна Македонија – *Потпретседател на Организацискиот комитет*

Меѓународен програмски комитет:

Проф. д-р. Татјана Бошков, Факултет за туризам и бизнис логистика, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип, Република Северна Македонија – *Претседател на Програмски комитет*

Проф. д-р. Наташа Митева, Факултет за туризам и бизнис логистика, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип, Република Северна Македонија – *Потпретседател на Програмски комитет*

Доц. д-р. Цветанка Ристова Магловска, Факултет за туризам и бизнис логистика, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип, Република Северна Македонија – *Потпретседател на Програмски комитет*

Проф. д-р. Душко Јошески, Факултет за туризам и бизнис логистика, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип, Република Северна Македонија – *Потпретседател на Програмски комитет*

Доц. д-р. Душица Попова, Факултет за туризам и бизнис логистика, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип, Република Северна Македонија – *Потпретседател на Програмски комитет*

Проф. д-р Никола В. Димитров, Факултет за туризам и бизнис логистика, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип, Република Северна Македонија

Проф. д-р Цане Котески, Факултет за туризам и бизнис логистика, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип, Република Северна Македонија

д-р Билјана Цоневска Гуњовска, Факултет за туризам и бизнис логистика, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип, Република Северна Македонија

Проф. д-р. Оливер Филипоски, Факултет за туризам и бизнис логистика, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип, Република Северна Македонија

Проф. д-р. Александра Жежова, Факултет за туризам и бизнис логистика, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип, Република Северна Македонија

Проф. д-р. Зоран Темелков, Факултет за туризам и бизнис логистика, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип, Република Северна Македонија

Проф. д-р Мишко Цидров, Машински факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип, Република Северна Македонија

Проф. д-р. Тања Ангелкова Петкова, Факултет за туризам и бизнис логистика, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип, Република Северна Македонија

Проф. д-р Димитар Ковачевски, Универзитет Американ Колеџ Скопје, Република Северна Македонија

Проф. д-р Слаџана Стојановска, Факултет за Бизнис Економија, Скопје, Република Северна Македонија

Доц. д-р Христина Серафимовска, Факултет за туризам и бизнис логистика, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип, Република Северна Македонија

Проф. д-р. Глигор Бишев, Универзитет „Св. Климент Охридски“ - Битола, Економски факултет Прилеп, Република Северна Македонија

Доц. д-р. Васко Шутаров, МИТ Универзитет, Факултет за безбедност, Република Северна Македонија

Проф. д-р. Мадалина Теодора Андреи, Универзитет Хиперион, Факултет за општествени, хуманистички науки и природни науки, Оддел за географија, Романија

Проф. д-р. Соња Квируга, Универзитет Алкала, Оддел за економија, Шпанија

Проф. д-р. Алиса Флеишер, Хебрејскиот универзитет Јерусалим, Роберт Х. Смит, Факултет за земјоделие, Храна и Животна средина, Оддел за економија на животна средина и управување, Израел

Проф. д-р. Ноам Шовал, Хебрејски универзитет Ерусалим, Факултет за општествени науки, Оддел за географија, Израел

Проф. д-р. Нурија Елиса Морере Молинеро, Универзитет Реј Хуан, Шпанија

Проф. д-р. Никола Хурвулиадес, Американ Колеџ Солун, Грција

Проф. д-р. Донила Пипа, Универзитет Марин Барлети, Економски факултет, Албанија

Проф. д-р. Мохамед Фуад, Ариш Универзитет, Факултет за уметност, Египет

Проф. д-р. Френсис Вериза, Универзитет Толиара, Факултет за општествени науки, Мадагаскар

Проф. д-р. Октавиан Сербан, Букурешки Универзитет за Економија, Факултет за храна од земјоделие и економија на животната средина, Романија

Проф. д-р. Сабина Георгечи, Асоцијација за промоција на туризмот, Дробета Турму-Северин, Романија

Проф. д-р. Серафима Роскова, Молдовска академија за науки, Академија за економски науки на Молдавија, Република Молдавија

Проф. д-р. Стела Дерменџиева, Универзитет на Велико Трново Свети „Кирил и Методиј“, Оддел за Географија, Бугарија

Проф. д-р. Марта Боровска Стефанска, Универзитет во Лоџ, Факултет за Географски науки, Институт за градежна средина и Просторна, Полска

Проф. д-р. Јулиана Поп, Универзитет за економски студии, Факултет за бизнис и туризам, Романија

Проф. д-р. Елена Тома, Универзитет Хиперион, Факултет за општествени, хуманистички науки и природни науки, Оддел за географија, Романија

Проф. д-р. Ирина Лазар, Универзитет Хиперион, Факултет за општествени, хуманистички науки и природни науки, Оддел за географија, Романија

Проф. д-р. Озгур Јерли, Дужче Универзитет, Факултет за Шумарство, Оддел за пејсажи, Турција

Доц. д-р. Жарко Радјеновиќ, Универзитет во Ниш, Центар за иновации, Србија

Проф. д-р. Драго Цвијановиќ, Универзитет во Крагујевац, Факултет за Хотелски менаџмент и Туризам во Врњачка Бања, Србија

Проф. д-р. Дарко Димитровски, Универзитет во Крагујевац, Факултет за Хотелски менаџмент и Туризам во Врњачка Бања, Србија

Проф. д-р. Серџо Чипола, Универзитет во Палермо, Силиција, Италија

Доц. д-р. Марија Белиј, Универзитет во Белград, Факултет за географија, Србија

Доц. д-р. Андреј Мичовиќ, Универзитет во Крагујевац, Факултет за Хотелски менаџмент
и Туризам во Врњачка Бања, Србија
Проф. д-р. Светлана Станкова, Шуменски универзитет, Факултет за природни науки,
Бугарија

Organizational committee:

Prof. Tatjana Boshkov, Ph.D., Faculty of Tourism and Business logistics, Goce Delcev University, Stip, North Macedonia - *President of the Organizational Committee*

Prof. Natasa Miteva, Ph.D., Faculty of Tourism and Business logistics, Goce Delcev University, Stip, North Macedonia – *Vice-President of the Organizational Committee*

Assist. Prof. Cvetanka Ristova Maglovska, Ph.D., Faculty of Tourism and Business logistics, Goce Delcev University, Stip, North Macedonia – *Vice-President of the Organizational Committee*

Prof. Dusko Joseski, Ph.D., Faculty of Tourism and Business logistics, Goce Delcev University, Stip, North Macedonia – *Vice-President of the Organizational Committee*

Assist. Prof. Dusica Popova, Ph.D., Faculty of Tourism and Business logistics, Goce Delcev University, Stip, North Macedonia – *Vice-President of the Organizational Committee*

International program committee:

Prof. Tatjana Boshkov, Ph.D., Faculty of Tourism and Business logistics, Goce Delcev University, Stip, North Macedonia - *President of the Program Committee*

Prof. Natasa Miteva, Ph.D., Faculty of Tourism and Business logistics, Goce Delcev University, Stip, North Macedonia – *Vice-President of the Program Committee*

Assist. Prof. Cvetanka Ristova Maglovska, Ph.D., Faculty of Tourism and Business logistics, Goce Delcev University, Stip, North Macedonia - *Vice-President of the Program Committee*

Prof. Dusko Joseski, Ph.D., Faculty of Tourism and Business logistics, Goce Delcev University, Stip, North Macedonia - *Vice-President of the Program Committee*

Assist. Prof. Dusica Popova, Ph.D., Faculty of Tourism and Business logistics, Goce Delcev University, Stip, North Macedonia - *Vice-President of the Program Committee*

Prof. Nikola V. Dimitrov, Ph.D., Faculty of Tourism and Business logistics, Goce Delcev University, Stip, North Macedonia

Prof. Cane Koteski, Ph.D., Faculty of Tourism and Business logistics, Goce Delcev University, Stip, North Macedonia

Biljana Conevska Gunjovska, Ph.D., Faculty of Tourism and Business logistics, Goce Delcev University, Stip, North Macedonia

Prof. Oliver Filiposki, Ph.D., Faculty of Tourism and Business logistics, Goce Delcev University, Stip, North Macedonia

Prof. Aleksandra Zezova, Ph.D., Faculty of Tourism and Business logistics, Goce Delcev University, Stip, North Macedonia

Prof. Zoran Temelkov, Ph.D., Faculty of Tourism and Business logistics, Goce Delcev University, Stip, North Macedonia

Prof. Misko Djidrov, Ph.D., Faculty of Mechanical Engineering, Goce Delcev University, Stip, North Macedonia

Prof. Tanja Angelkova Petkova, Ph.D., Faculty of Tourism and Business logistics, Goce Delcev University, Stip, North Macedonia

Prof. Dimitar Kovacevski, Ph.D., School of Business Economics and Management, University American College Skopje, North Macedonia

Prof. Slagjana Stojanovska, Integrated Business Faculty, Skopje, North Macedonia

Assist. Prof. Hristina Serafimovska, Ph.D., Faculty of Tourism and Business logistics, Goce Delcev University, Stip, North Macedonia

Prof. Gligor Bishev, Ph.D., St. Clement of Ohrid University of Bitola, Faculty of Economics, Prilep, North Macedonia

Assist. Prof. Vasko Sutarov, Ph.D., MIT University, Faculty of Security Sciences, North Macedonia

Prof. Madalina Teodora Andrei, Ph.D., Hyperion University, Faculty of Social, Humanities and Natural Sciences, Department of Geography, Romania

Prof. Sonia Quiroga, Ph.D., University of Alcalá, Department of Economics, Spain

Prof. Aliza Fleischer, Ph.D., The Hebrew University of Jerusalem, The Robert H. Smith Faculty of Agriculture, Food and Environment, Department of Environmental Economics and Management, Israel

Prof. Noam Shoval, Ph.D., The Hebrew University of Jerusalem, Faculty of Social Sciences, The Department of Geography, Israel

Prof. Nuria Elisa Morère Molinero, Ph.D., Universidad Rey Juan Carlos, Catedrática Historia Antigua, Spain

Prof. Nikolas Hourvoulides, Ph.D., American College of Thessaloniki, Greece

Prof. Donila Pipa, Ph.D., Marin Barleti University, Faculty of Economy, Albania

Prof. Mohamed Fouad, Ph.D., Arish University, Faculty of Arts, Egypt

Prof. Francis Veriza, Ph.D., University of Toliara, Faculty of Letters and Human Sciences, Madagascar

Prof. Octavian Serban, Ph.D., Bucharest University of Economic Studies, Faculty of Agrifood and Environmental Economics, Romania

Prof. Sabina Gheorgheci, Ph.D., Mehedinți Tourism Promotion Association, Drobeta Turnu-Severin, Romania

Prof. Serafima Roșcovan, Ph.D., Moldova Academy of Science, Academy of Economic Studies of Moldova, Republic of Moldova

Prof. Stella Dermendzhieva, Ph.D., University of Veliko Turnovo St Cyril and St. Methodius, Department of Geography, Bulgaria

Prof. Marta Borowska-Stefanska, Ph.D., University of Lodz Faculty of Geographical Sciences, Institute of the Built Environment and Spatial Policy, Poland

Prof. Iuliana Pop, Ph.D., University of Economic Studies, Faculty of Business and Tourism, Romania

Prof. Elena Toma, Ph.D., Hyperion University, Faculty of Social, Humanities and Natural Sciences, Department of Geography, Romania

Prof. Irina Lazăr, Ph.D., Hyperion University, Faculty of Social, Humanities and Natural Sciences, Department of Geography, Romania

Prof. Ozgur Yerli, Ph.D., Duzce University, Faculty of Forestry, Department of Landscape, Architecture, Turkey

Assist. Prof. Zarko Radjenovic, Ph.D., University of Nis, Innovation Center, Serbia

Prof. Drago Cvijanović, Ph.D., University of Kragujevac, Faculty of Hotel Management and Tourism in Vrnjacka Banja, Serbia

Prof. Darko Dimitrovski, Ph.D., University of Kragujevac, Faculty of Hotel Management and Tourism in Vrnjacka Banja, Serbia

Prof. Sergio Cipolla, Ph.D., University of Palermo, Italia

Assist. Prof. Marija Belij, Ph.D., University of Belgrade, Faculty of Geography, Serbia

Assist. Prof. Andrej Mićović, Ph.D., University of Kragujevac, Faculty of Hotel Management and Tourism in Vrnjacka Banja, Serbia

Prof. Svetlana Stankova, University of Shumen “Konstantin Preslavski”, Faculty of natural science, Department of geography, regional development and tourism, Bulgaria

УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ - ШТИП
GOCE DELCEV UNIVERSITY

ФАКУЛТЕТ ЗА ТУРИЗАМ И БИЗНИС ЛОГИСТИКА
FACULTY OF TOURISM AND BUSINESS LOGISTICS

СЕДМА МЕЃУНАРОДНА
НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЈА

SEVENTH INTERNATIONAL
SCIENTIFIC CONFERENCE

ПРЕДИЗВИЦИТЕ ВО ТУРИЗМОТ И БИЗНИС
ЛОГИСТИКАТА ВО 21 ВЕК

CHALLENGES OF TOURISM AND BUSINESS LOGISTICS
IN THE 21ST CENTURY

ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ
CONFERENCE PROCEEDINGS

17 мај, 2024, Скопје / Skopje, May 17th, 2024

Содржина – Contents

СЕСИЈА: БИЗНИС ЛОГИСТИКА И БИЗНИС АДМИНИСТРАЦИЈА SESSION: BUSINESS LOGISTICS & BUSINESS ADMINISTRATION	13
Dushko Josheski, Aneta Risteska-Jankuloska, Aleksandra Zhezhova ECONOMICS OF NETWORKS AS APPLIED TO SOCIAL CHOICE MODEL OF LEVEL OF EDUCATION, SOCIAL DISTANCE, NEWS VERACITY AND PROSPECT THEORY AND A NOTE ON WARDROP EQUILIBRIUM AND BRAESS PARADOX	14
Елизабета Митрева МЕРЕН СИСТЕМ ВО УПРАВУВАЊЕТО СО ДЕЛОВНИТЕ ПРОЦЕСИ ВО ОРГАНИЗАЦИИТЕ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА	50
Mila Mitreva, Ljupco Davcev, Marija Gogova Samonikov OVERVIEW OF THE FINANCIAL SYSTEM IN NORTH MACEDONIA.....	60
Марија Магдинчева-Шопова, Анета Стојановска-Стефанова, Кристина Комненовиќ ПРЕТПРИЕМАЧКИ ВЕШТИНИ ЗА ДЕЛОВЕН РАЗВОЈ: ТРАНСФОРМАЦИЈА НА ПРЕДИЗВИКОТ ВО МОЖНОСТ.....	65
Мимоза Серафимова, Ружица Николова ЖЕНСКО ПРЕТПРИЕМНИШТВО – ПРЕДИЗВИК, МОЖНОСТ, ФЕМИНИЗАМ	72
Drasko Atanasoski; Ruzica Nikolova APPLICATION OF QUALITY MANAGEMENT AS AN ADVANTAGE IN TOURISM IN MACEDONIA	87
Анета Стојановска-Стефанова; Марија Магдинчева-Шопова ЈАВНОТО МИСЛЕЊЕ И ДЕМОКРАТИЈАТА	95
Анита Стамнова РАЗВОЈНА КОМПОНЕНТА НА БУЏЕТОТ НА РСМ- МОЖНОСТИ ЗА ЕКОНОМСКИ РАСТ И РАЗВОЈ.....	101
СЕСИЈА: ТУРИЗАМ, УГОСТИТЕЛСТВО И ГАСТРОНОМИЈА SESSION: TOURISM, HOSPITALITY AND GASTRONOMY.....	116
Dushica Popova, Natasha Miteva, Martin Dzambaski REGION OF BEROVO AS A TOURIST DESTINATION.....	117
Cvetanka Ristova Maglovska, Tanja Angelkova Petkova, Martin Dzambaski FACTORS INFLUENCING INTENTIONS IN HOTEL SELECTION: MILLENNIALS' PERCEPTION.....	126
Biljana Petrevska, Aleksandra Terzic ENRICHING THE SULTAN TRAIL WITH NORTH MACEDONIA'S OTTOMAN SITES	132
Никола В. Димитров ТУРИСТИЧКИ ПАРАЛЕЛИ: КРУШЕВО-БЕРОВО	140
Јулијана Саздова, Горан Антониевски НОВИ ТРЕНДОВИ И ПРИМЕНА НА ИНОВАЦИИ ПОРАДИ УНАПРЕДУВАЊЕ НА КВАЛИТЕТОТ ВО РЕСТОРАНСКАТА УСЛУГА	155

Goran Gašparovski THE REAL SITUATION OF PRESENCE AND REASONS FOR NON-IMPLEMENTATION OF STANDARDS IN RESTAURANTS IN NOVI SAD.....	163
Моника Арсова СОЦИЈАЛНИТЕ МЕДИУМИ КАКО УСПЕШНА АЛАТКА ЗА ПРОМОЦИЈА НА ТУРИЗМОТ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА.....	178
Златко Јаковлев, Владимир Китанов ЗНАЧЕЊЕ НА ФУНКЦИЈАТА ПЛАНИРАЊЕ ВО ФИНАНСИСКОТО ОДЛУЧУВАЊЕ ВО ПРЕТПРИЈАТИЈАТА ОД ТУРИСТИЧКИОТ СЕКТОР ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА	190
Елизабета Митрева, Џевад Кицара БРАНОТ НА ПРОМЕНИ ВО ДЕЛОВНИТЕ ПРОЦЕСИ ВО ХОТЕЛСКАТА ИНДУСТРИЈА ВО Р.С.МАКЕДОНИЈА.....	205
Душица Матета Гилова, Никола В. Димитров ОПШТИ КАРЕКТЕРИСТИКИ И КАТЕГОРИЗАЦИЈА НА МАКЕДОНСКИТЕ ХОТЕЛИ (состојба 2023).....	219
Цане Котески, Ѓорѓи Петкоски СПЕЦИЈАЛИТЕТИ ОД ТУРСКАТА И БОШЊАЧКАТА ГАСТНОМИЈА ВО ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА ВО ОПШТИНИТЕ ПРИЛЕП, КРУШЕВО, ДОЛНЕНИ И КРИВОГАШТАНИ.....	227
Цане Котески, Перпарим Кахили ТУРИСТИЧКА ПРОМОЦИЈА НА КУЛТУРНИТЕ ВРЕДНОСТИ ВО ГРАД ВИТИ..	236
Снежана Данилова, Татјана А. Пачемска, Христина Серафимовска, Ана Атанасова ПРИМЕНА НА ТЕОРИЈАТА НА ИГРИ И НЕШОВАТА РАМНОТЕЖА ВО ХОТЕЛСКОТО УПРАВУВАЊЕ.....	243
Zoran Ljutkov, Tatjana Boshkov, Zarko Radjenovic CULTURAL AND CREATIVE INDUSTRIES: ECONOMIC BENEFITS AND PERSPECTIVES.....	252
Александар Јордановски СПОМЕНИЧКАТА РЕНТА - МОЖНОСТ ЗА СИСТЕМСКИ ОДРЖЛИВ ФОНД ЗА ЗАШТИТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО, ПОСЕБНИ ОБЛИЦИ НА КОРИСТЕЊЕ НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО И УЛОГАТА НА ЛОКАЛНАТА САМОУПРАВА КАКО ЛОГИСТИЧКА ПОДДРШКА.....	264

ЖЕНСКО ПРЕТПРИЕМНИШТВО – ПРЕДИЗВИК, МОЖНОСТ, ФЕМИНИЗАМ

Мимоза Серафимова¹, Ружица Николова²,

¹ Доктор на науки, Факултет за туризам и бизнис логистика, Универзитет Гоце Делчев, Штип, Северна Македонија, mimoza.serafimova@ugd.edu.mk

² Студент на втор циклус на студии, Факултет за туризам и бизнис логистика, Универзитет Гоце Делчев, Штип, Северна Македонија, ruzica.217182@student.ugd.edu.mk

Апстракт

Овој труд го анализира значењето на женското претприемништво како важен двигател на економијата, потпирајќи се на способностите, креативноста и претприемачкиот дух на жената. Согледувајќи ги жените претприемачки кои носат иновации во деловниот свет, де факто дава право да ја потврдиме вредноста од аспект на создавање нови работни места, а со тоа и економски раст.

Целта на овој труд е да ја акцентира оваа улога, да го промовира женското претприемништво од локално, па се до глобално ниво.

Користејќи соодветна методологија и обработка на најнови податоци, трудот ги потврдува придобивките од женското претприемништво и дава препораки за потребните реформи кои треба да произлезат од владата, бизнис заедницата и општеството како целина.

Клучни зборови: жена, претприемништво, економски раст, вработување, еднаквост, инклузија

1. ВОВЕД (INTRODUCTION)

Жените претставуваат еден голем и значаен дел од светската популација, со несомнено големо влијание во сеопфатното општество. Ако мажите претставуваат кров на една куќа, тогаш несомнено жените претставуваат темел на таа куќа. Доколку жените се набљудуваат во професионална смисла, може да се забележат големи постигнувања во секое подрачје. Па, мора да се констатира дека во светските рамки влијанието на жените континуирано расте. Одредени сектори кои до вчера како да беа резервирани само за мажите, сè повеќе ги завземат жените.

Жените и нивната улога во претприемништвото добиваат сè поголема актуелност како во развиените земји, така и во земјите во развој. Во светот континуирано се појавуваат поволни услови за развој на женското претприемништво, политика, наука. Што ги мотивира жените сè повеќе да влегуваат во бизнис? Еве неколку фактори:

- Обезбедување на егзистенција,
- Желбата за независност,
- Желба за самодокажување,
- Желба за самостојност во однос на мажите,
- Желба децата да го наследат бизнисот,
- Обезбедување на сигурност за староста,
- Желба за успех и независност,
- Потреба од сатисфакција во работата,
- Економски потреби...

На жените претприемачи не им е потребна посебна помош во однос на едукацијата, стекнување на специфични способности и знаења, финансирање, техничка помош, влевање на самоверба преку различни обуки, практична настава и слично. Жените веќе го имаат тоа.

2. РАЗЛИКА МЕЃУ МАЖИТЕ И ЖЕНИТЕ ПРЕТПРИЕМАЧИ

Голем број на истражувања обработуваат проблеми кои произлегуваат од стереотипите поврзани за родовите. Карактеристиките на успешни претприемачи повеќе им се препишуваат на мажите отколку на жените. Сè произлегува од традиционалното сфаќање дека претприемаштвото е „машка“ работа, дека мажите имаат поголемо работно искуство поради биолошките функции на жените (раѓање и одгледување деца), кое влијае на помалото образование и работно искуство. Стереотип е ако се мисли дека сите жени се помалку способни за бизнис од мажите.

Секое компаративно истражување кај мажите и жените претприемачи повеќе ги нагласува сличностите отколку разликите. Испитувањето на вредносните системи покажало дека вредносните системи кај мажите и жените претприемачи имаат повеќе сличности отколку разлики. Едно истражување спроведено меѓу жените и мажите претприемачи покажало дека во голем број аспекти не постоеле значителни разлики. Жените добиле повеќе бодови во поглед на автономијата и промените, а помалку во поглед на енергијата и прифаќање на ризикот. Значи жените претпочитаат поле на дејствување каде што е возможно ново и различно искуство со мали ограничувања, со извесен степен на сигурност за исходот и со помало ангажирање на физички и ментални капацитети.

Со истражувањето е утврдено дека помеѓу родовите не постојат разлики во поглед на желбата за успех, автономијата, истражувањата, агресивноста, независноста, конформизмот, сфаќањето на целта, самовербата, раководењето и контролата. Родовите стереотипи се главната причина за нееднаквото образование и искуство што ги ограничува можностите за отворање и проширување на претпријатијата, па врз основа на тоа се формираат дополнителни стереотипи за надреденоста на мажите, односно за подреденоста на жените во општеството и во бизнисот.

Жените по својата интелигенција, способност, снаодливост... во никој случај не заостануваат зад мажите. Значи тие реално ги заслужуваат високите позиции. Некои типично женски особености, како што се способноста за соживување со туѓи проблеми, емоциите, силно изразената желба за интеграција, изразениот талент за комуницирање, снаодливоста и слично се плус или минус во женското претприемаштво, посебно во делот кога компанијата треба да се управува.

Жените доминираат во услужните дејности. Според истражувањата во иднината односот земјоделство – индустрија - услужни дејности ќе биде во корист на услугите. Тоа говори дека тие се наоѓат во секторот кој во наредниот период ќе доживува раст. Воочена законитост е дека голем дел од фирмите што ги поседуваат жените остануваат мали. Зашто бизнисот останува мал? Дали е тоа избор на жените или има други причини? За ова има повеќе причини.

Една од нив се финансиите. Бизнисите што ги поседуваат жените би растеле побргу доколку се овозможи еднаков пристап до капиталот каков што го имаат мажите. Жените почнуваат бизнис со помалку пари. Тоа е така зашто почнуваат бизнис во услужните дејности, а имаат и поголеми тешкотии околу набавка на финансии.

Втора работа е желбата на жените да ја имаат контролата во свои раце на бизнисот што го поседуваат и го одржуваат на нивото кое им овозможува задоволство при работење. За жените флексибилноста е поважна од парите.

3. КАКО ДО УСПЕШЕН ПРЕТПРИЕМАЧ

За да се биде успешен претприемач потребни се следниве способности:

- Треба да се размислува за проектите и идеите како дел од поголемата слика и да се разбере како деталите се вклопуваат и интегрираат во целината. Овој начин на размислување е општо познат како системски и може да се набави многу литература на оваа тема. Системското размислување е делотворно за умешноста и вештините кои се потребни за креативност и решавање на проблемите.
- Треба да се поседува надмоќна потреба за достигнувања и да се има силен натпреварувачки дух, па дури и со самиот себе. Секогаш е потребно труд да бидеш

помудар од другите, па и од самиот себе во минатото. Овој процес треба да биде природен како и дишењето, а воедно треба да биде движечка сила.

- **Треба да се има одлучност и посветеност за да се биде доследен во обврските, полн со самоверба и да се имаат работите под контрола.** Исто така, треба да се дејствува во позитивна атмосфера. Сите „мора“ треба да се претворат во „сакам“, и да се работи на принципот "можам" и "ќе го направам". Стравот од неуспех треба да се елиминира, а зборот неуспех да се исфрли од речникот и да не се размислува на него како на опција неуспехот се изедначува со фидбек, а фидбекот е основа на секое учење.
- **Да се биде објективен, но со способност за реално проценување на ризикот во глобалната слика.** Треба да се има и способност за антиципирање на способноста за пронаоѓање на решенија, како и за користење на инстинктот кога во крајна линија тоа станува потребно.
- **Треба да се има одлични комуникациски вештини, да се знае колку е важна јасната и концизната комуникација за успех, но најбитно од сè - мора да се има големо познавање за областа во која што се работи.**

4. ДЕФИНИРАЊЕ И ФАКТОРИ НА ЖЕНСКОТО ПРЕТПРИЕМНИШТВО

Иницијативата за следење на претприемништвото е со понов датум и во ЕУ, и голем број на студии за женското претприемништво се фокусираат на индивидуалните случаи. Првите студии биле посветени на анализа на околината и организационата структура на женските компании. Новите студии се меѓутоа повеќе свртени кон истражување на проблемите со кои се соочуваат претприемачите, праксата, перцепцијата на жената која управува со фирмите, нејзината способност да остварат успех, конфликтот на улогата на жената како претприемачи и улогата во семејството, како и нивните визии за работење.

Методолошки, поголем број на студии се базира на извештаи и студии на случај, кои се воглавно дескриптивни и користат достапни фактори (кои честопати не се доволно репрезентативни) со оглед дека не постојат бази на податоци за жените претприемачи и тие студии обично не ги поврзуваат истражувањето и теоријата.

Друг методолошки проблем е непостоење на инструменти за валидирање како и тенденција на генерализирање на однесувањето и карактеристиките на различните групи на жени во претприемништвото (жените кои осниваат нови компании, кои се дел од семеен бизнис, разлики во години, сектори и големини) (Brush, 1992). Без разлика на сите недостатоци, студиите дале солидна основа за натамошни истражувања на женските претприемачки активности.⁵

Некои од дефинициите кои се користат во академскиот сектор се следните:

- Претприемачи се само жените оснивачи на компании (Bennett & Dann, 2000; Hisrich & Brush, 1986; Inman, 2000;).
- Претприемачи се само жените сопственици на компании без оглед на начинот како е тоа стекнато (дали наследено, со купување или на друг начин) (Aidis, 2005; Izyumov & Razumnova, 2000).
- Претприемачи се само оние жени кои вработуваат други работодавци (Hisrich & Fulop, 1994; Inman, 2000), додека други автори сметаат дека треба да се земе во предвид и самовработените лица кои не вработуваат други (Aidis, 2002; Izyumov & Razumnova, 2000).
- Претприемачи се само оние жени кои се истовремено и сопственици и менаџери во компаниите (Aidis, 2002; Inman, 2000; Lee-Gosselin & Grise, 1990).

Една од прецизните дефиниции е дека жената претприемач е сопственик на најмалку 1% од компанијата, извршува најмалку една менаџерска функција во компанијата во која е вработена (маркетинг, финансии, човечки ресурси)

Врз основа на овие дефиниции, најадекватна дефиниција која би се користила во идните истражувања би ја опфатила таа категорија на претприемач кој е сопственик на повеќе од 50% од компанијата (без оглед на начинот на кој се стекнала сопственоста), кои се активно вклучени во работењето на компанијата како менаџерки и кои креираат вработување како за себе така и за други лица. Ако појдеме од тоа дека оваа дефиниција е најпрецизна за целите на

испитувањата, тогаш може да се дефинираат 8 критериуми кои би требало да ги исполни жената претприемач (Avolio, B., 2011).

Пред се, мора да поседува повеќе од 50% сопственост на компанијата; да вработува најмалку две лица, како би се разликувала од самовработените жени; да има важна улога во работење на компанијата во моментот кога се работи истражувањето; да работи со полно работно време со што се разликува од оние претприемачи кои повремено вршат некои активности за компанијата; да остваруваат најголем дел од своите приходи од фирмата со која раководат, со што се одвојува од оние кои работат половина работно време хонорарно и не се потполно посветени на фирмата; да бидат во компанијата минимум две години, како би се одвоиле од категориите на оние кои не се посветени на компанијата во целост; фирмата мора да работи најмалку две години формално, како би се разликувале краткорочни и долгорочни перспективи на основање на фирмата и на крај, фирмата мора формално да постои во моментот на истражување и земање како примерок (регистрирана, реализирани даночни обврски, исплатени дивиденди итн).

Оваа дефиниција е препорачана за користење во истражувачки цели и ја зема жената претприемач како сопственик и менаџер во компанијата, која превзема ризик, инвестира и креира, е самовработена но истовремено вработува и други. Дефиницијата не го зема во предвид начинот на кој сопствеништвото е стекнато ниту се разликува која ја основал фирмата. Исто така, недостаток на оваа дефиниција е во тоа што се зема во предвид само критериумот дека фирмата постои минимум две години, без оглед на нејзините финансиски перформанси.

Од друга страна, насочена е кон оние претприемачки кои остваруваат најголем дел од своите приходи на база на делување на компанијата и кои се вклучени во управување со фирмата, што е објективно.

5. ФАКТОРИ КОИ ВЛИЈААТ НА ЖЕНСКОТО ПРЕТПРИЕМНИШТВО

Изворот за анализа на факторите кои глобално влијаат на женското претприемништво е претставен исто така и во Глобалниот мониторинг на претприемништвото (ГЕМ) кој врши следење на претприемништвото на општата полнолетна популација, а состојбата се следи преку 19 основни индикатори со кои се мерат активности, аспирации, ставови и перцепции.

Резултатите на ГЕМ истражувањата покажуваат дека на родовата варијација во почетната фаза на претприемништвото најмногу влијае снагата на перцепција, па потоа бруто општествениот производ (БДП) и социјалната позиција. Истражувањата покажале и да родовите разлики не можат до крај да ги објаснат различните капитални ресурси, туку преку различните односи спрема тие капитални ресурси. Ако располагаат со слични економски ресурси, жените ќе донесат потполно поинакви одлуки за тоа што ќе направат со тој капитал. Под претпоставка дека имаат иста информација и образование, жените со тие ресурси сосема поинаку ќе постапат.

Во ситуација на исти социјални врски, жените со нив ќе се користат на фундаментално поинаков начин отколку мажите.

Конечно, жените за разлика од мажите поинаку го користат кредибилитетот како ресурс, со исто ниво на овој ресурс.

5.1. Институционални фактори

Институционалната и законската рамка имаат важна улога во женското претприемништво, и влијае на неговата природа и распространетост, како и потенцијален економски допринос (Aidis и други 2006 и Welter и други 2002). Иако родовата рамноправност е внесена званично во уставите на многу земји, нејзината примена во економија и општеството сеуште може да води кон отворена или прикриена дискриминација на жената.

Недоволно развиената институционална рамка може да ја ограничи формалната интеграција на жената во пазарната економија, заради редефинираните и променетите родови улоги, ограничувајќи го нивниот пристап до екстерните ресурси кои се неопходни за реализација на деловните потфати и припишувајќи им улога на домаќинки кои би можеле да бидат во судар со претприемачките активности.

5.2. Демографски и економски фактори кои влијаат на претприемничкото однесување на жените

Истражувањата покажуваат дека годините, работниот статус, образованието, приходот, социјалните врски и перцепциите се важни социо-економски фактори кои влијаат на одлуката на поединецот да основа фирма. ГЕМ дава увид во демографските, економските и перцептивните карактеристики на претприемачките ширум светот.

Иако односите помеѓу овие карактеристики во главно конзистентни на целата планета има некои разлики помеѓу земјите со висок приход и групата земји со ниски/средни приход.

5.3. Старост

Податоците на ГЕМ-а од 2007 ги потврдуваат резултатите од минатото и откриваат дека образецот на претприемачките активности не варира значително од земја до земја во зависност од годината.

Образецот на старосната дистрибуција кај жените и мажите претприемачи сличен е и независен од една до друга земја

5.4. Работен статус

Независно од родовата припадност или групата на земји, вработеноста е значајна за претприемачка активност. Веројатноста дека ќе се започне со претприемачка активност е три до четири пати поголема меѓу жените кои се постојано вработени (полно работно време или скратено) во споредба со жените кои не работат или се во пензија, или сеуште студираат. Тоа значи дека работното место овозможува пристап до ресурси, социјален капитал и идеи кои можат да помогнат во деловниот потфат.

5.5. Образование

Иако образовното ниво влијае на можноста на поединецот да се вработи и во таа смисла има потенцијал да индиректно влијае на претприемачкото однесување на жената, директното влијание на образованието на претприемачката активност на жената е комплексно прашање и варира од земја до земја.

Во просек, жените претприемачи во земјите со висок приход се пообразовани од жените во земји со низок/среден приход.

5.6. Приход на домаќинствата

Еден од најголемите проблеми со кои се соочуваат сите претприемачи, генерално, е пристапот до капитал за основање на фирма. Во сите три групи на земји, жените и мажите од домаќинствата со висок приход имаат повеќе шанси да започнат бизнис. Податоците на ГЕМ-а покажуваат како приходот на домаќинствата влијае на претприемачката активност на жените, во зависност од фазите на работење и регионот. Стапката на активност се зголемува со раст на приходот на домаќинствата за сопствениците на етаблиран бизнис во сите групи на земји без оглед на полот и за сите претприемачи, независно од фазата на работење во сите земји со висок приход. И обратно, приходите на домаќинствата кои се движат од низок кон среден не влијаат значително на стапката на почетната фаза на претприемништво ниту во една од земјите со низок/среден приход.

6. ДОБРИ ПРАКТИКИ ЗА РАЗВОЈ НА ЖЕНСКОТО ПРЕТПРИЕМНИШТВО ВО ЕУ И САД

Европската унија има започнато неколку механизми со кои се дава поддршка на жените во претприемачките активности и тоа:

- The European network to promote women's entrepreneurship (WES)
- The European network of female entrepreneurship ambassadors
- The European Network of Mentors for Women Entrepreneurs
- E-platform: One-stop-shop for women entrepreneurship
- EU Prize for Women Innovator

САД е добар пример на долгорочно (стратешко) осмислување на координирани интервенции за јакнење на женското претприемништво. Преку соодветна Стратешка студија изработена со користење на партиципаторни методологии (тркалезни маси и фокус групи со експерти, on-line анкетирање на претприемачки, разговори со лидерите на разни организации), од жените претприемачи било побарано:

- Да ја оценат и коментираат сегашната политика, програми и иницијативи во областа на истражувања, образование и обуки, како и поддршката за раст, иновации и нови технологии, пристап кон капитал, пазари и јакнење на женското претприемништво како двигател;
- Да ги идентификуваат пречките и можните стратегии за нивно елиминирање;
- Да гледаат во иднината и да креираат стратешки активности до 2020, кои можат да ангажираат разни учесници за соработка во подобрување на околината за развој на женското претприемништво.

Преку тој партиципаторен процес се наметнале три важни теми:

а) Важноста од мерењето на економското и општественото влијание на деловните потфати во сопственост на жени, бидејќи само на тој начин може да се обезбеди разбирање кај оние кои ги носат јавните политики, но и кај јавноста, за тоа колку е значајно да не се изгубат жените како претприемачки;

б) Потребата за политики, програми и иницијативи кои го поддржуваат растот на деловните потфати во сопственост на жени, со кои на краток рок може да се креираат нови работни места и да се обезбеди транзиција од самовработеност до работодавач;

в) Потребата за значително поголема иновативност во различни области, како што се јавните политики, развојните програми, истражувањата и изградбата на организациските капацитети, а се со цел да се зајакне националната конкурентност.

7. ПРЕТПРИЕМАЧКА АКТИВНОСТ НА ЖЕНИТЕ ВО МАКЕДОНИЈА – ИСТРАЖУВАЊЕ НА НАЦИОНАЛНА ПЛАТФОРМА ЗА 2023 ГОДИНА

Во периодот август-октомври 2023 година, Националната платформа за женско претприемништво го спроведе третото испитување на перцепциите на жените претприемачи на национално ниво во форма на анкета. Истражувањето се осврнува на најважните предизвици со кои се соочуваат жените претприемачи во Македонија и нивните ставови во врска со актуелната состојба во претприемништвото и домашната економија.

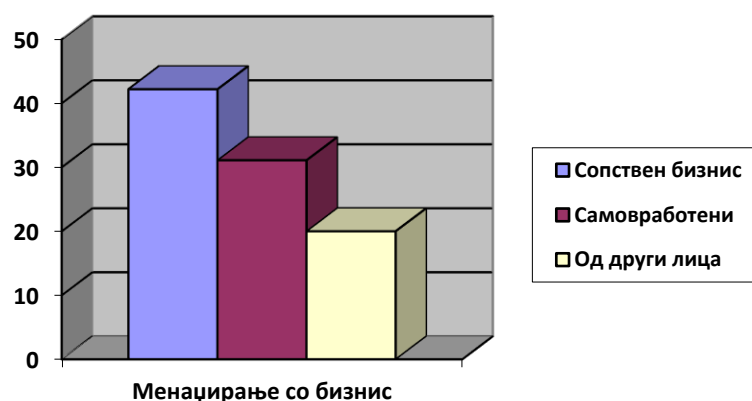
Дел од прашањата се повторуваат во текот на сите испитувања спроведени во последните три години, со цел да се обезбеди следење на ситуацијата и бележење на евентуални промени кои ги засегаат жените претприемачи.

Дел од прашањата се однесуваат на нови трендови и појави кои се појавуваат и се актуелни во одреден временски период, но имаат тенденција да останат долгорочни последици, како пандемијата на КОВИД-19 или војната во Украина.

Целта на ваквата методологија е да се обезбеди истовремено и споредливост во текот на времето и сеопфатност во поглед на сите актуелни прашања од интерес за жените претприемачи. На прашалникот одговорија 90 испитанички кои ги споделија своите ставови и размислувања во врска со различни аспекти на женското претприемништво, преку 27 прашања распределени во следните категории:

- Ставови и перцепции во однос на деловното опкружување
- Мотивација, предизвици и потреби на жените претприемачи при започнување и водење сопствен бизнис
- Пристап до финансии
- Лични искуства и очекувања
- Актуелни трендови

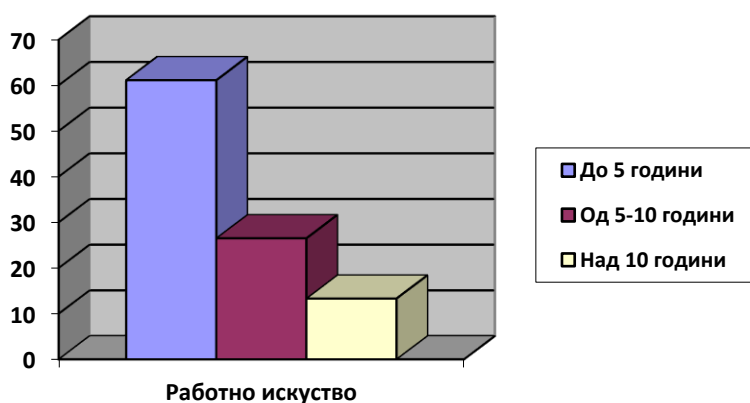
Најголем дел од испитаничките се сопственички на бизниси кои сами ги започнале и во моментот ги водат (42,2%), по што следуваат самовработени претприемачи (31,1%) и жени кои водат компании основани од други лица (20%). (Сл.1)

Сл.1 Процентуална застапеност на жените во бизнисот како менаџери
 Извор „ БАРОМЕТАР ЗА ЖЕНСКО ПРЕТПРИЕМНИШТВО,, – Национална платформа
 за женско претпримништво, 2023

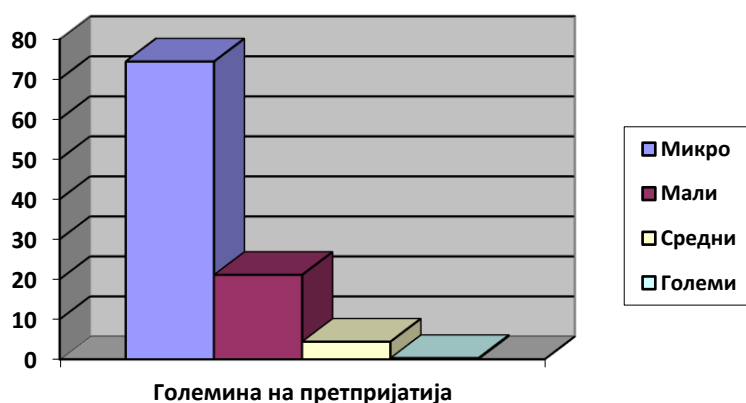
За првпат оваа година Барометарот опфати жени кои се заинтересирани за започнување сопствен бизнис (6,7%), во обид да направи споредба меѓу жените претприемачи кои имаат реално искуство и очекувањата, предизвиците и перцепциите на жените кои размислуваат да се впуштат во претприемачките води.

Во поглед на искуството на испитаничките, во анкетата оваа година доминираат жени претприемачи со искуство до 5 години (61,1%), по што следуваат испитанички со искуство 5-10 години (26,5%) и над 10 години (13,3%).

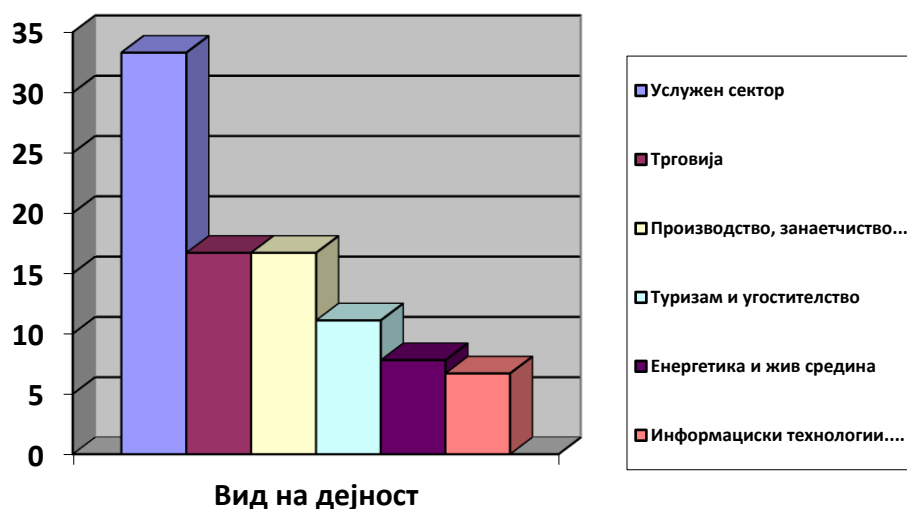
Сл.2 Работно искуство на жени претприемачи
 Извор „ БАРОМЕТАР ЗА ЖЕНСКО ПРЕТПРИЕМНИШТВО,, – Национална платформа
 за женско претпримништво, 2023

Како и претходните години и целосно одразувајќи ја структурата на домашната економија, доминираат сопственички на микро претпријатија (до 10 вработени, 74,4%), пред мали претпријатија (до 50 вработени, 21,1%) и средни претпријатија (до 250 вработени, 4,4%). Изостануваат одговори од сопственички на големите претпријатија (од 250 вработени нагоре) кои учествуваат со околу 0,3% во вкупниот број друштва во државата, што укажува и на тенденциите за раст на компаниите водени од жени претприемачи.

Сл.3 Големина на претпријатија раководени од жени менаџери
 Извор „ БАРОМЕТАР ЗА ЖЕНСКО ПРЕТПРИЕМНИШТВО,, – Национална платформа
 за женско претпримништво, 2023

Според секторите, најзастапени во анкетата со една третина од одговорите се жени претприемачи во услужниот сектор (33,3%), пред трговија на големо и мало и (16,7%) и производство, занаетчиство и преработка на сировини, материјали и стоки (16,7%). По нив следуваат туризам и угостителство (11,1%), енергетика и животна средина (7,8%) и информациски и комуникациски технологии, развој и иновации (6,7%).

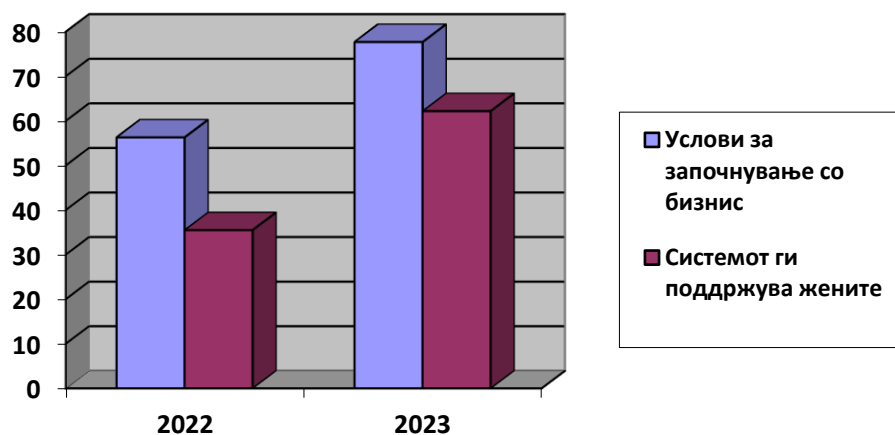
Сл.4 Вид на дејноста каде жените се менаџери
 Извор „ БАРОМЕТАР ЗА ЖЕНСКО ПРЕТПРИЕМНИШТВО,, – Национална платформа
 за женско претпримништво, 2023

7.1.Тенденции и состојби во 2022 година

7.1.1.Ставови и перцепции во однос на деловното опкружување

Оваа категорија прашања ги опфаќа согледувањата на жените претприемачи во однос на бизнис климата за започнување и водење сопствен бизнис. Притоа, може да се забележи подобрување на перцепциите во поглед на 2022 година кога станува збор за условите за започнување сопствен бизнис. Имено, вкупно 77,7% од испитаничките сметаат дека има поволни услови за започнување сопствен бизнис (13,3% одговориле „да, сосема“, а 64,4% - „да, до некаде“), што претставува пораст од 20% во споредба со минатата година (вкупно 56,3%, од кои 7,3% со „да, сосема“ и 49% со „да, до некаде“). Истиот тренд се забележува кога станува

збор за деловното опкружување и условите за водење сопствен бизнис, каде што 71,1% од испитаничките се изјасниле позитивно (14,4% со „да, сосема“ и 56,7% со „да, до некаде“).

Сл.5 Услови за започнување со бизнис

Извор „, БАРОМЕТАР ЗА ЖЕНСКО ПРЕТПРИЕМНИШТВО,, – Национална платформа за женско претпримништво, 2023

Споредено со 2022 година, ставовите се позитивни за повеќе од 20%. Кога станува збор за конкретни аспекти на деловното опкружување и регулатива која директно ги засега жените претприемачи, постои општо подобрување и во поглед на перцепциите за сивата (неформална) економија. Имено, за првпат во последните 3 години повеќе испитанички сметаат дека постои тенденција на намалување, а не на зголемување на сивата економија (17,8% наспроти 14,4%). Половина од нив сметаат дека сивата економија има негативно влијание врз економските оператори кои работат легално, 16,7% дека води кон значително намалување врз приходите во буџетот.

Постои намалување за околу 20% од минатата година, односно само 13,3% од жените претприемачи во 2023 година сметаат дека неформалната економија им помага на некои маргинализирани групи да преживеат. 11,1% сметаат дека се потребни поголеми напори за нејзино сузбивање, параметар кој исто така е во опаѓање во споредба со минатата година.

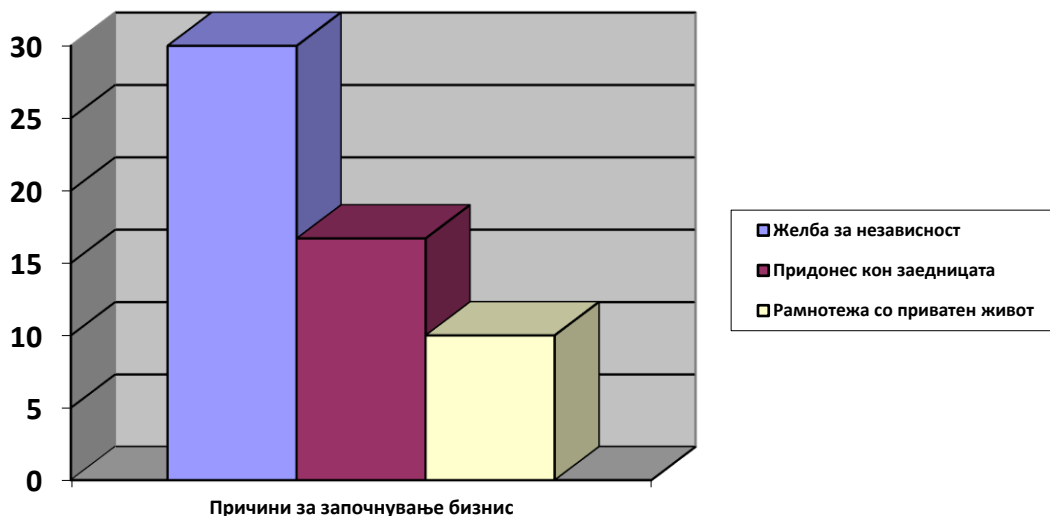
Повеќе позитивни ставови се бележат и во поглед на системот за социјална и здравствена заштита и неговата прилагоденост кон потребите на жените претприемачи. Конкретно, 62,2% од испитаничките се изјасниле дека системот им оди во прилог (8,9% „да, сосема“, а 53,3% „да, до некаде“), што претставува перцепција подобрена за 20% во поглед на минатата година. Оние кои сметаат дека системот не ги поддржува жените претприемачи изнесуваат 35,5%, намалување од 56,3% негативни перцепции во 2022 година.⁸

7.1.2. Мотивација, предизвици и потреби на жените претприемачи при започнување и водење сопствен бизнис

Во поглед на причините кои ги натерале жените претприемачи да започнат сопствен бизнис, доминираат желбата за поголема заработка (64,4%) и неможноста да ги остварат сопствените амбиции и/или проблеми на претходното работно место (63,3%). Во споредба со 2022 година, бројот на жени кои согледале можност на пазарот и поради тоа се одлучиле за сопствен бизнис расте и целосно се изедначува со бројот на жени кои се одлучиле на ваков чекор поради потреба, односно поради тоа што не можеле да најдат друга работа (47,8%).

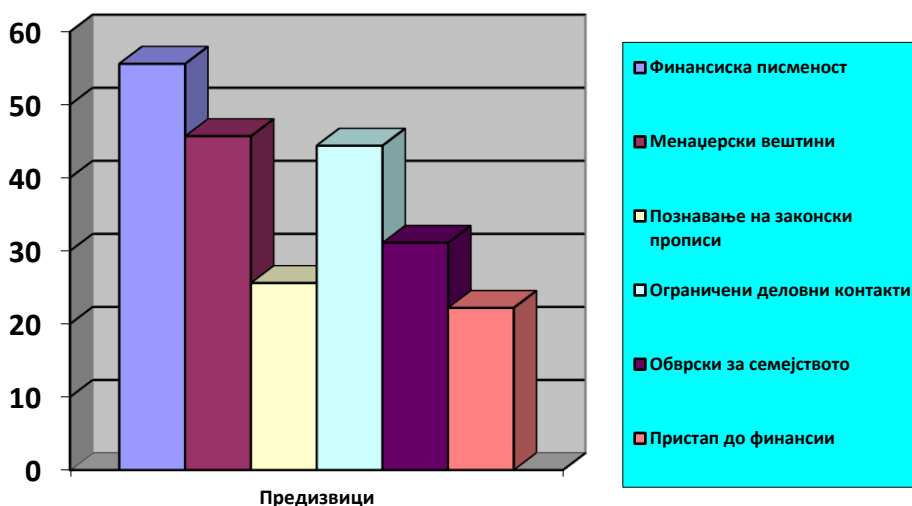
Желбата за независност, побудите да придонесат кон добросостојбата на заедницата и рамнотежата меѓу професионалниот и приватниот живот играат помала улога со 30%, 16,7% и 10% соодветно. Причините кои ги одвраќаат жените претприемачи од започнување сопствен бизнис повторно се комбинација од внатрешни(субјективни) и надворешни (објективни) фактори. Во рамки на првата категорија, предничат ниската самодоверба (62,2%), неволноста да

се преземе ризик (43,3%) и обврската да се грижат за семејството (26,7%), а во втората категорија доминираат ограничените можности на пазарот (57,8%), големата бирократија (45,6%) и пристапот до финансии (36,7%).

Сл.6 Причини за започнување со бизнис
 Извор „ БАРОМЕТАР ЗА ЖЕНСКО ПРЕТПРИЕМНИШТВО,, – Национална платформа за женско претпримништво, 2023

Меѓу останатите предизвици доминира недостигот на капацитет, односно знаења и вештини во релевантни области, конкретно финансиска писменост (55,6%), менаџерски вештини (45,7%) и познавање на релевантни законски прописи (25,6%). Ограничените деловни контакти (44,4%), обврските за грижа за членови на семејството (31,1%) и пристапот до финансии (22,2%) остануваат исто така важни предизвици за жените претприемачи.

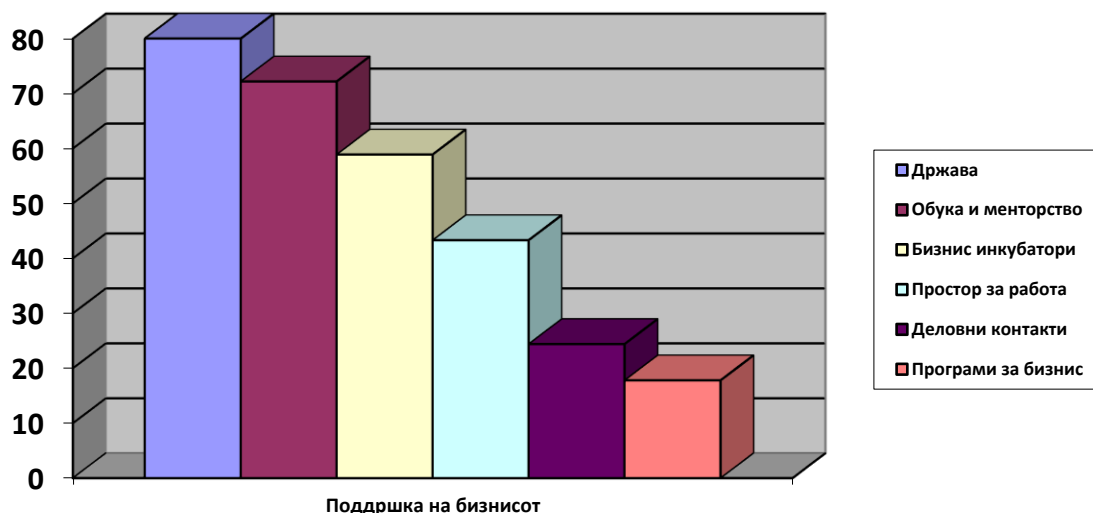

Сл.7 Предизвици за започнување на бизнис
 Извор „ БАРОМЕТАР ЗА ЖЕНСКО ПРЕТПРИЕМНИШТВО,, – Национална платформа за женско претпримништво, 2023

Бројот на испитанички кои сметаат дека не постои соодветен систем за поддршка на жените претприемачи се намалил на половина од минатата година (обука, менторство, советодавни услуги, грантови - 20,8% во 2022, 11,1% во 2023). Конкретно, 60% од

испитаничките сметаат дека поддршката за жени претприемачи е доволна и соодветна (7,8% одговориле со „да, сосема“ а 52,2% со „да, до некаде“), во споредба со 39,6% во 2022 година. Сепак, недостигот на ваквата поддршка од соодветните институции се смета за клучен предизвик со кој се соочуваат жените претприемачи во 2023 година (56,7%, во споредба со 43,8% во 2022 година).

Ваквиот исход произлегува од конкретната улога на државата во обезбедување некои видови поддршка кои останатите сектори – граѓанскиот или приватниот, не можат да ги обезбедат, конкретно пристапот до финансии. Имено, 80% од испитаничките очекуваат државата да се заложат за подобар пристап до финансирање преку банкарски гаранции, микрофинансирање и кредити. Останатите видови поддршка кои им се потребни на жените претприемачи, пред сè обука и менторство, се оценети како најважни од страна на 72,2% од испитаничките. Потоа следуваат бизнис инкубатори (58,9%), обезбедување простор за работа (43,3%), активности за поврзување и воспоставување деловни контакти (24,4%) и програми за отпочнување сопствен бизнис (17,8%). Сепак, помалку од една третина од испитаничките сметаат дека државата треба да има водечка улога во таквите видови поддршка како што се обезбедување поддршка за јакнење на вештини преку обуки и менторство (33,3%), јакнење на мрежите на жени претприемачи (14,4%) или за воведување нови технологии и дигитализација (10%).

Сл.8 Поддршка на бизнис

Извор: „*БАРОМЕТАР ЗА ЖЕНСКО ПРЕТПРИЕМНИШТВО*“, – Национална платформа за женско претприемништво, 2023

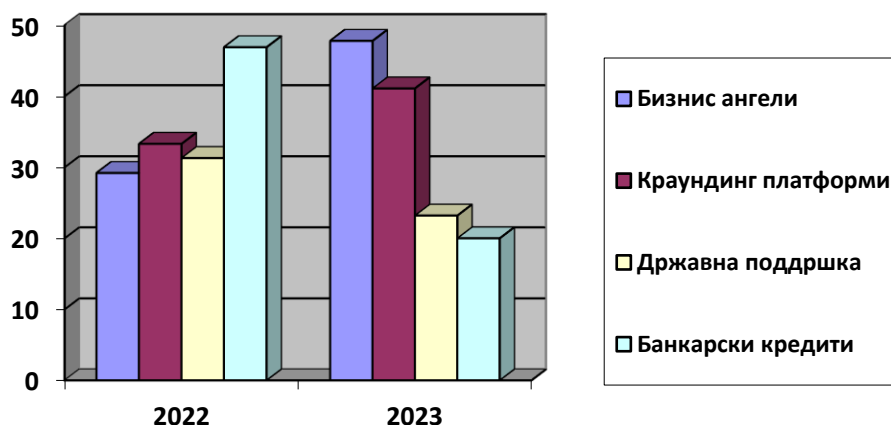
Очекувањата од државата одат повеќе во насока на подобрување на системот за социјална и здравствена заштита (61,1%), поттикнување свесност за практиките, можностите и придобивките од претприемништвото (54,4%) и придонес кон култура која го поддржува женското претприемништво (37,8%).

7.1.3. Пристап до финансии

Интересно е да се забележи дека 67,8% од жените претприемачи го сметаат пристапот до финансии под поволни услови за најважен аспект од поддршката. Но, од друга страна, немањето соодветен пристап до финансии се смета за помал предизвик во споредба со претходната година (42,7% во 2023 година). Тоа се потврдува и преку одговорите на прашањето дали жените претприемачи имаат доволно можности да го финансираат својот бизнис, каде се забележуваат благо подобри перцепции во споредба со минатата година - 46,6%, од кои 3,3% „да, сосема“, а 43,3 „да, до некаде“, наспроти 37,6% вкупно позитивни перцепции во 2022 година.

Клучен аспект во оваа значајна промена е сè поголемата свесност и можности за користење на нетрадиционални и нови извори на финансирање. Сепак, повеќе од половина, односно 53,4% од испитаничките сметат дека пристапот до финансии под поволни услови сè уште не е на задоволително ниво.

Имено, во поглед на изворите на финансирање кои им се достапни на жените претприемачи, продолжува трендот на свртување кон нетрадиционални извори забележан и претходната година. За првпат во 2023 година најголем дел од испитаничките ги идентификуваат бизнис ангелите како најчест извор на финансирање за жените претприемачи (47,8%, во споредба со 29,2% во 2022), пред заеми од семејството и пријателите (44,4%) и сопствени средства (43,3%). Краудфандинг платформите и ризичниот капитал се исто така во пораст со 41,1% и 38,9% од одговорите соодветно, споредено со 33,3% и 22,9% во 2022 соодветно.

Сл.9 Пристап до финансии

Извор „ БАРОМЕТАР ЗА ЖЕНСКО ПРЕТПРИЕМНИШТВО,, – Национална платформа за женско претпримништво, 2023

Државната поддршка и банкарските кредити помалку се перцепираат од страна на жените претприемачи како извори на финансирање за нивниот бизнис и учествуваат со 23,2% и 20% соодветно во одговорите, во споредба со 31,3% и 46,9% во 2022 година. Овие трендови се потврдуваат и со прашањето за личните искуства во поглед на користените или потенцијалните видови финансирање, каде доминира и расте застапеноста на бизнис ангелите (55,6%) и краудфандинг платформите (48,9%), во споредба со 38,5% и 31,3% минатата година. Следуваат заеми од семејството и пријателите (46,7%), државна поддршка (36,7%), сопствени средства (26,7%), ризичен капитал (25,6%) и позајмици од други компании (17,8%).

Забележливо е континуирано намалување на оценката за важноста и/или достапноста на банкарските кредити и микрокредитирањето како извор на финансирање од 2021 година наваму

7.1.4. Лични искуства и очекувања

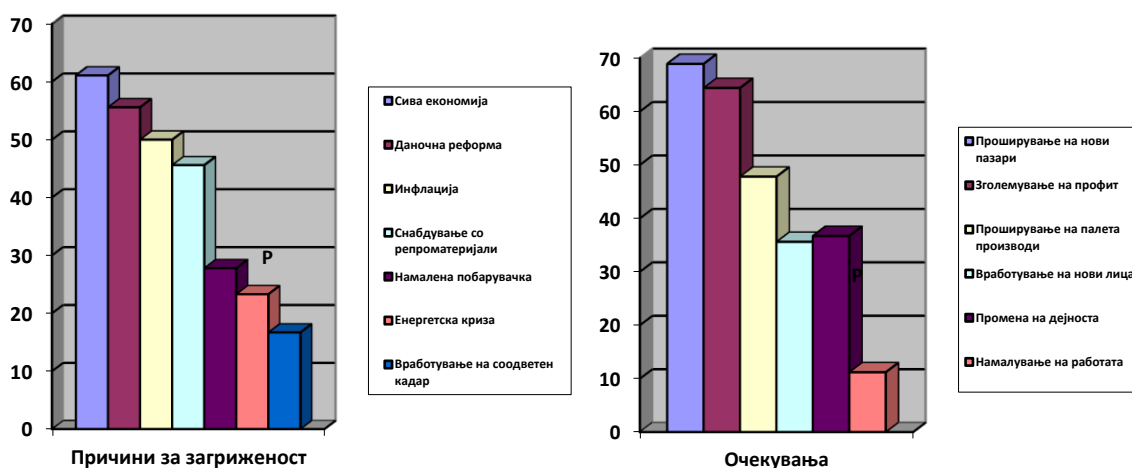
Во 2023 година продолжува трендот на дискриминација по основ на пол и 56,7% од жените претприемачи се изјасниле дека лично искусиле таква ситуација, во споредба со 31% во 2021 година. Потребни се дополнителни и подетални истражувања за да се открие дали се зголемува појавата на дискриминација или се зголемува препознавањето кај жените претприемачи за тоа што претставува дискриминација и признавањето дека тоа се случува. Меѓу другите лични предизвици се наведуваат притисокот од средината (47,8%) и тешкотиите во деловното планирање. Околу 1/3 од испитаничките соодветно наведуваат дека имаат или преголем (35,6%) или премал (30%) обем на работа, а по 1/5 соодветно имаат проблеми со балансирањето на професионалниот и приватниот живот (22,2%) или со деловното опкружување (20% - сива економија, нелојална конкуренција, проблеми со наплатата).

Речиси 1/3 од испитаничките (31,1%) чувствуваат финансиска несигурност, а околу 1/5 истакнуваат дека претприемачката активност не им овозможува да живеат удобен живот. Сепак, на ова прашање, мнозинството од испитаничките одговориле позитивно (72,2% одговориле „да, до некаде“, а 4,4% „да, сосема“), што покажува подобрување во поглед на перцепцијата за сопствената финансиска ситуација во однос на претходната година, но полош резултат од 2021 година (81,5%).

Причините кои предизвикуваат најголема загриженост кај жените претприемачи во 2023 во голема мера остануваат исти од претходната година, со различен процент на приоритетност. Имено сивата економија (61,1%) предничи во споредба со 2022 (42,7%), исто како и најавената даночна реформа која ги загрижува 55,6% од испитаничките, во споредба со 41,7% минатата година. Потоа следуваат инфлацијата (50%), снабдувањето со суровини и репроматеријали (45,6%), намалена побарувачка (27,8%), енергетската криза (23,3%) и вработување на доволен и/или соодветен кадар (16,7%).

Очекувањата за следната година се во голема мера оптимистички. Жените претприемачи очекуваат да се прошират на нови пазари (68,9%), да го зголемат профитот (64,4%), да ја прошират палетата на производи/услуги (47,8%) и да вработат нови лица (35,6%). 36,7% од испитаничките размислуваат да ја променат дејноста/секторот, а само 11,2% да го намалат обемот на работа или да затворат.

Сл.10 Причини за загриженост и очекувања

Извор „ БАРОМЕТАР ЗА ЖЕНСКО ПРЕТПРИЕМНИШТВО,, – Национална платформа за женско претпримништво, 2023

Кога станува збор за подобрување на личните вештини и познавања, на најголем дел од испитаничките им треба обука во однос на односи со клиенти/јавност (47,8%), продажба (45,6%), маркетинг (38,9%) и човечки ресурси (38,9%).

Финансиските аспекти остануваат исто така многу важни, што се гледа преку процентот на испитанички на кои им треба обука за обезбедување финансии (31,1%) и односи со инвеститори и финансиски менаџмент (27,8%).

7.1.5. Актуелни трендови

Кога станува збор за трендовите на дигитализација и користење на нови технологии, жените претприемачи ги користат најчесто за маркетинг цели (85,4%), а помал е процентот на испитанички кои ги користат и за продажба и комуникација (30,3%). Само 14,6% ги користат за сите сегменти од работењето, додека 11,2% водат само онлајн бизнис. Ваквата распределба на одговорите укажува на тоа дека постои напредок, но сè уште постои и простор за подобрување кога станува збор за користење на потенцијалот на дигитализацијата и новите технологии во

различни аспекти од бизнисот. Тоа се потврдува и преку потребите за обука, односно 30% од испитаничките се изјасниле дека им треба обука за информатички вештини и дигитализација.

Процентот на жени претприемачи кои членуваат во здруженија кои обезбедуваат поддршка и услуги за жени претприемачи е помал во поредба со минатата година (15,6%, наспроти 37,5%). Кога станува збор за очекувањата во поглед на придобивките од членувањето во такви здруженија, најголем дел од испитаничките сметаат дека најважно е да обезбедуваат лична поддршка преку познанства, споделување искуства и успешни приказни (73,3%), поддршка за бизнисот преку информирање и обука (72,2%) и застапување на жените претприемачи пред институциите (61,1%).

Исто така важна е и поддршката за проширување на мрежата на деловни контакти (32,2%), особено кога станува збор за соработка со партнери надвор од државата (42,2%). Во поглед на општата состојба со женското претприемништво во изминатата година, најголем дел од испитаничките не гледаат никаква промена (73,3%), додека помал процент (24,4%) сметаат дека постои подобрување.

8. ЗАКЛУЧОК

Денес, во секојдневното водење на својот бизнис, жената претприемач се чини дека сеуште се соочува со ликвидност и други финансиски проблеми, балансот меѓу работата и семејството, како и немање доволно време за лична надградба и усовршување.

Жената - претприемач во Македонија ретко користи грантови, кредити, или друга финансиска помош, но изразува заинтересираност да користи средства од фондовите за развој на претприемништвото.

Ретко користи консултантски услуги.

Најчесто работи и делува локално, во местото на живеење.

Ретко членува во професионални асоцијации, од причина што нема време, нема верба и не пројавува интерес за тоа.

Само една третина од жените - претприемачи во Македонија пројавуваат интерес за обуки, главно, во доменот на надградба на личните вештини. Останатите сметаат дека немаат доволно време, ниту доволно средства да ги платат обуките кои се нудат на пазарот.

Поголем дел од нив, не сметаат дека како жена претприемач наидуваат на конкретни проблеми. Сепак, одреден дел сеуште се соочува со предрасуди од типот дека водењето бизнис е машка работа, немање време за семејството, како и со немање поддршка од околината заради недоверба.

Жената - претприемач во Македонија верува во себе, не сака позајмци, не се плаши од неуспех, свесна е дека водењето сопствен бизнис не значи и „заработка преку ноќ“.

Жената - претприемач во Македонија порачува дека успехот доаѓа со упорност, верба и самодоверба.

Референци

- Предузетнички портал Републике Српске (2022) – Превземено на 14.05.2024 г <https://www.preduzetnickiportal.rs/socijalno-preduzetnistvo/zene/>
- „Пословна економија,, - Др.Сања Поповиќ Пантиќ – Институт „Михајло Пупин,, Београд, 2007
- Поповиќ Пантиќ Сања, Милина Петровиќ “Од рањиве до одрживе групе-превазилажење сиромаштва жена путем самозапошљавања”, Удружење пословних жена, УНДП, јули 2007.
- Поповиќ Пантиќ Сања, докторска дисертација, „Женско предузетништво кроз самозапошљавање у Србији током транзиције: упоредна анализа и емпиријско истражување, Економски факултет у Београду, јун 2013. стр.138-150.
- Secons, Полазна студија о женском предузетништву, 2011
- <https://www.wikipedia.org> - Превземено на 14.05.2024 год.
- https://strumica.gov.mk/wp-content/uploads/2024/05/Strategija-za-Zensko-Pretpriemnistvo-na-Strumica_Final.pdf - Превземено на 14.05.2024год

Седма Меѓународна Научна Конференција
ПРЕДИЗВИЦИТЕ ВО ТУРИЗМОТ И БИЗНИС ЛОГИСТИКАТА ВО 21 ВЕК »ISCTBL 2024«
Seventh International Scientific Conference
CHALLENGES OF TOURISM AND BUSINESS LOGISTICS IN THE 21ST CENTURY »ISCTBL 2024«

- „БАРОМЕТАР ЗА ЖЕНСКО ПРЕТПРИЕМНИШТВО,, – Национална платформа за женско претпримништво, 2023